

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

КІЛЬНИЦЬКА ОЛЕНА СЕРГІЇВНА

УДК 631.15:331.53

**ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ
НАСЕЛЕННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ**

**Спеціальність 08.09.01 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному науковому центрі „Інститут аграрної економіки” Української академії аграрних наук.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Купалова Галина Іванівна,
Український державний університет
економіки і фінансів, проректор
з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Краснов Юрій Миколайович,
Науково-дослідний економічний інститут
Міністерства економіки та з питань
європейської інтеграції України, завідуючий
відділом проблем гуманітарної політики,
людського розвитку і споживчого ринку

кандидат економічних наук

Гнибіденко Іван Федорович,
Міністерство праці та соціальної політики
України, перший заступник Міністра праці
та соціальної політики України

Провідна установа – Національний аграрний університет,
кафедра аграрної соціології та розвитку села,
м. Київ

Захист відбудеться „_____”, 2004 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ-11, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ-11, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий „ ____” 2004 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Л. М. Черенько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Аграрний сектор є одним із тих секторів економіки, де найбільше поширена самостійна зайнятість населення. Нині в Україні цим видом трудової діяльності зайнято майже 2,5 млн. чол., або більше половини від зайнятих у сільському господарстві. Найпоширенішою формою самозайнятості є особисті селянські господарства, дослідження яких займає одне з провідних місць у наукових працях вчених економістів-аграрників. Значна увага в них приділена питанням організації виробництва та аналізу економічної ефективності діяльності цих структур.

Проблеми розміщення, відтворення, зайнятості, трудових відносин, соціального захисту населення, у тому числі й сільського, привертають увагу науковців і практиків. Значний внесок у їх розробку зробили такі вчені, як: С.І. Бандур, Д.П. Богиня, О.А. Бугуцький, І.Ф. Гнибіденко, О.А. Грішнова, С.І. Дорогунцов, Т.А. Заяць, Ю.М. Краснов, Г.І. Купалова, Е.М. Лібанова, І.С. Маслово, А.А. Нікіфорова, В.М. Новіков, В.В. Онікієнко, І.Л. Петрова, В.М. Петюх, С.І. Пирожков, В.С. Стешенко, В.К. Терещенко, О.У. Хомра, Л.М. Черенько, М.В. Шаленко, В.В. Юрчишин, К.І. Якуба та інші.

Однак питання організації та використання праці, професійної підготовки, соціальної захищеності самозайнятих селян в сучасних умовах трансформації економіки і формування соціально орієнтованого ринку праці вивчені недостатньо. Актуальність, наукове і практичне значення зазначених проблем, а також відсутність концептуально цілісної й обґрунтованої методології та методики дослідження самостійної зайнятості населення у сільському господарстві обумовили вибір теми дисертаційної роботи. Це стосується, зокрема, проблем висвітлення соціально-економічної сутності і складових самостійно зайнятого населення, особливостей формування їх мотивації праці, конкурентоздатності та соціальної захищеності, визначення оптимального рівня цієї категорії зайнятих у сільському господарстві і формування ефективного механізму управління ними.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконане дослідження безпосередньо пов'язане з плановою тематикою Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки”, зокрема з темою „Розробити теоретико-методологічні основи розвитку аграрної та соціальної політики на етапі відродження сільського господарства” (№ державної реєстрації 0102U000260). Завдання автора при виконанні даної теми полягало в опрацюванні „Концепції соціального відродження села”. Зокрема, ним розроблено розділ “Формування ринку робочої сили, оплати праці, доходів та соціальний захист населення”, в якому здобувачем визначено пріоритетні напрями формування ринку робочої сили на селі.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад і розробка практичних рекомендацій щодо формування самостійної зайнятості населення у

сільському господарстві в умовах ринкової трансформації та післяреформеного функціонування галузі.

Відповідно до цієї мети в дисертації поставлені і вирішувалися такі основні завдання:

- визначення сутності, особливостей та видів самостійної зайнятості населення;
- виявлення основних факторів формування самозайнятості у сільському господарстві;
- розробка методологічних підходів та обґрунтування оптимального рівня самозайнятості у галузі;
- дослідження й оцінка сучасного стану та основних тенденцій самостійної трудової діяльності в аграрному секторі;
- визначення основних ознак продуктивної самозайнятості населення у сільському господарстві;
- розробка нових концептуальних підходів до формування стратегії розвитку самозайнятості селян;
- визначення основних напрямів подальшого розвитку та регулювання самозайнятості сільського населення в аграрному секторі економіки й розробка рекомендацій щодо їх практичної реалізації.

Об'єктом дослідження є процес формування самостійної зайнятості населення в особистих селянських і фермерських господарствах, приватно-орендних та сімейних підприємствах Житомирської області.

Предмет дослідження – проблеми соціально-трудова відносин роботодавців, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, членів сімейних підприємств у сільському господарстві.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною базою дисертаційної роботи стали загальноновизнані наукові методи фундаментальної, загальнонаукової і конкретно наукової методології пізнання досліджуваних явищ і процесів. Зокрема, при вивченні методологічних основ формування самозайнятості й узагальнення наукових джерел використані такі методи: абстрактно-логічний, монографічний, порівняння, аналізу і синтезу, індукції і дедукції. На основі класифікаційного підходу та групування визначені основні види, форми й типи самозайнятості населення у сільському господарстві.

Оцінка та аналіз сучасного стану самозайнятості, а також вимір впливу основних факторів на її формування здійснені за допомогою статистико-економічних методів: регресії, вирівнювання рядів динаміки, кореляції, графічного. Модель продуктивної самозайнятості у сільському господарстві розроблена з використанням евристичного методу (експертні оцінки, анкетування). Оцінка динаміки формування обсягів самозайнятого сільського населення здійснена на базі основних положень теорії ймовірностей. Для розробки прогнозу самозайнятості населення у сільському господарстві використані методи: економіко-статистичні, експертних оцінок, розрахунково-конструктивний, балансовий, нормативний, порівняння та

інші. Науковим підґрунтям слугували також основні положення економічної теорії, зокрема щодо зайнятості, доходів, соціального захисту, безпеки виробництва працівників сільського господарства.

Дослідження ґрунтувалось на ідеях конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці, нормативно-правових і господарських документах, розробках науково-дослідних установ та окремих учених.

Джерелами інформації були матеріали: Державного комітету статистики України; Державного центру зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України; Міністерства аграрної політики України; Міністерства праці та соціальної політики України; Житомирського обласного центру зайнятості; Житомирського обласного управління статистики; розробки науково-дослідних інститутів; дані річних звітів підприємств та організацій, вибіркового монографічних і соціологічних обстежень, наукові праці тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

- дістала подальший розвиток класифікація основних видів самозайнятості населення стосовно аграрного сектора економіки, завдяки систематизації та доповненню групувальних ознак, зокрема: соціально-демографічні та економічні характеристики, особливості організації праці, а також сфера економічної діяльності;

- вперше виокремлено основні типи самостійної зайнятості у сільському господарстві: індивідуальні підприємства, приватні підприємства, де право приватної власності делеговано роботодавцю, корпоративні підприємства. Це дозволить проводити детальніший аналіз і прогнозування стану та тенденцій розвитку самозайнятості;

- виділено та систематизовано основні причини, що стримують розвиток самостійної трудової діяльності селян Житомирської області, зокрема: значна частка працюючих за наймом у сільському господарстві, високий рівень прихованого безробіття; збитковість виробництва в особистих селянських господарствах; розвиток вторинної форми самозайнятості; депопуляція сільського населення; відтік керівників, спеціалістів та іншої інтелігенції із сіл; несприятливі агроекологічні умови тощо. Врахування їх сприятиме відпрацюванню ефективних заходів активізації розвитку самозайнятості та підвищенню доходів селян;

- поглиблено визначення й обґрунтування оптимального рівня самостійної зайнятості населення у сільському господарстві, який на відміну від існуючих трактувань ґрунтується на комплексному підході, що забезпечує максимально ефективне використання робочої сили, економічне зростання та створює сприятливі соціально-економічні умови для життєдіяльності сільського населення регіону;

- розроблено авторську кореляційно-регресійну модель оцінки впливу основних факторів на обсяг самозайнятості населення у сільському господарстві, зокрема: розміру заробітної плати працівників

сільськогосподарських підприємств, рівня зареєстрованого безробіття; частки зайнятих в аграрному секторі тощо;

- визначено та обґрунтовано основні ознаки продуктивної самозайнятості населення у сільському господарстві, які повніше, порівняно з тими, що традиційно аналізуються, характеризують якісний склад цієї категорії працюючих, це зокрема: приватна форма власності; розмір господарства; вікова структура та освітньо-кваліфікаційний рівень самозайнятих; орієнтація на ринок; вигідне місцезнаходження та розвиток транспортної мережі; вузькоспеціалізоване сільське господарство; інноваційна діяльність; реєстрація підприємницької діяльності;

- вперше розроблено прогноз та визначено перспективи розвитку самостійної зайнятості населення в сільському господарстві Житомирської області до 2010 р.;

- сформульовані нові концептуальні підходи до формування стратегії самозайнятості селян, а також пропозиції щодо шляхів подальшого розвитку і регулювання даного виду діяльності на селі. Вони включають комплексну систему заходів щодо створення сприятливих соціально-економічних умов для розвитку підприємництва; поліпшення демографічної ситуації на селі; розширення систем фінансування та кредитування; розвитку малого і середнього бізнесу; організації маркетингу; поліпшення інформаційно-консультаційного обслуговування; забезпечення освітньої та професійної підготовки селян; удосконалення нормативно-правової бази тощо.

Відмінність одержаних наукових результатів від існуючих наукових підходів і розробок полягає також у системному вирішенні важливого наукового завдання – удосконалення теоретико-методологічних засад, практичних основ і шляхів сприяння якісній самозайнятості населення в аграрному секторі економіки, підвищенні його конкурентоспроможності, соціальної захищеності, поліпшенні культури праці та добробуту.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони формують основу для дослідження і практичного вирішення проблем подальшого розвитку й регулювання самозайнятості сільського населення в аграрному секторі економіки та розробки нової стратегії зайнятості селян.

Наукові розробки автора мають практичне значення й адресну спрямованість. Результати дисертаційної роботи викладені у 4 наукових доповідях-аналізах, доповідних записках, звітах, які були направлені державним органам різних рівнів управління та використані ними у практичній діяльності.

Матеріали наукової доповіді „Оцінка впливу основних факторів регулювання ринку праці на величину самостійної зайнятості населення у сільському господарстві України” використані Державним центром зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України при реалізації Національної програми зайнятості населення на 2001-2004 роки (лист Державного центру зайнятості №ДЦ-22-1462 від 29.04.03).

Одержані в дисертаційній роботі наукові результати щодо шляхів подальшого розвитку та регулювання самозайнятості населення в аграрному

секторі економіки впроваджені у практиці роботи Житомирського обласного центру зайнятості. Рекомендації по удосконаленню роботи з безробітними у сільській місцевості, матеріали з нормативно-правового регулювання соціально-трудова відносин самозайнятих селян та їх організації використані Житомирським обласним центром зайнятості при реалізації Програми зайнятості населення Житомирської області на 2001-2005 рр. (лист Житомирського обласного центру зайнятості №01-798 від 13.06.03).

Матеріали доповіді-аналізу „Специфіка та особливості формування самостійної зайнятості населення у сільському господарстві”, які відображають результати дисертаційної роботи, використані фахівцями Головного управління економіки Житомирської обласної державної адміністрації при розробці Програми економічного та соціального розвитку Житомирської області на 2003 рік (лист Житомирської державної адміністрації №08/770 від 12.06.03).

Одержані результати дослідження здобувача використані також Національним науковим центром „Інститут аграрної економіки” при розробці Концепції соціального відродження села (розділ „Формування ринку робочої сили, оплати праці, доходів та соціальний захист населення”). Матеріали дослідження включені в науковий звіт вказаного Інституту, в якому дисертанткою викладені методологічні основи формування самостійної зайнятості населення у сільському господарстві, здійснено оцінку її сучасного стану та розроблено рекомендації щодо подальшого розвитку цього виду трудової діяльності в аграрному секторі економіки (довідка ННЦ „Інститут аграрної економіки” №02/206 від 16.05.03).

Результати дисертаційної роботи з демографії, ринку робочої сили та зайнятості населення використовуються у навчальному процесі Державного агроекологічного університету при викладанні дисциплін “Розміщення продуктивних сил”, „Економіка регіонів та розміщення продуктивних сил” для підготовки студентів економічних спеціальностей (довідка Державного агроекологічного університету №494 від 05.06.03).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до розв’язання важливого наукового завдання – удосконалення теоретико-методологічних і прикладних засад формування та регулювання самостійної зайнятості сільського населення в аграрному секторі економіки. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані здобувачем самостійно. Особистий внесок здобувача в наукових працях, опублікованих у співавторстві, відображено в списку опублікованих праць за темою дисертації. З наукових праць, які опубліковані у співавторстві, в дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, що включені до дисертації, оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: “Реформування соціальної інфраструктури села та розвиток особистих підсобних господарств” (м. Київ, грудень 1999 р.); “Бізнес та

соціальна справедливість” (м. Київ, вересень 2002 р.); “Ринкова трансформація економіки АПК” (м. Харків, грудень 2002 р.); на наукових конференціях “Проблеми реформування власності колективних сільськогосподарських підприємств” (м. Житомир, березень 2000 р.); “Тиждень науково-дослідної роботи молодих учених та студентської молоді” (м. Біла Церква, травень 2002 р.); „Шевченківська весна” (м. Київ, травень 2004 р.).

Публікації. Результати проведених дисертаційних досліджень опубліковані у 12 наукових працях, з яких – 5 у наукових фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій – 4,3 др. арк. (з них особисто автора – 4,2 др. арк., у тому числі в наукових фахових виданнях – 2,4 др. арк.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації налічує 217 сторінок комп’ютерного тексту. Дисертація містить 31 таблицю, 14 рисунків, список використаних джерел включає 172 найменування на 17 сторінках і 10 додатків на 11 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі „**Методологічні основи формування самостійної зайнятості населення у сільському господарстві**” досліджено сутність соціально-економічної категорії „самозайнятість” та її основні складові, характеристики, особливості та фактори формування мотивації праці селян; дістали подальший розвиток методологічні підходи до вивчення контингенту самозайнятих жителів села, типології та оптимізації їх зайнятості у сільському господарстві.

На основі критичного огляду й узагальнення існуючої термінології встановлено, що самозайнятість – це індивідуальна, юридично та економічно самостійна трудова діяльність власника господарства, який створює робочі місця для себе та інших діючих разом з ним працівників на основі організації і контролю виробничого процесу та доступу до конкурентних ринків постачання та збуту продукції й послуг.

Визначені та об’єднані у 8 груп основні фактори формування самостійно зайнятого населення: соціально-економічні, організаційні, нормативно-правові, технологічні, інформаційні, екологічні, демографічні та психологічні.

Встановлено, що самостійно зайняте населення не однорідне за своїм складом. Автором визначено та класифіковано основні види самостійно зайнятого населення за такими ознаками: демографічна характеристика; особливість організації праці; галузь, сфера економічної діяльності та форма господарювання (рис. 1). Демографічною характеристикою самостійно зайнятих є: статеві-вікова структура та розселення населення. Відповідно до особливостей організації праці самозайняті поділяються на групи за тривалістю робочого періоду, статусом робочого місця; реєстрацією та соціальним статусом зайнятості.

Доведено, що більшість самостійно зайнятих осіб Житомирської області сконцентровано в сферах економічної діяльності, які відповідають основним характеристикам чистої конкуренції.

Отже, самозайнятість більше поширена у сільському господарстві, торгівлі, громадському харчуванні, готельних, соціальних і побутових послугах та інших галузях або сферах, які вигідніші для функціонування індивідуального бізнесу.

Обґрунтовано, що у сільському господарстві слід розрізняти *форми* самозайнятості за організаційно-господарськими структурами: особисті селянські господарства, фермерські господарства, приватні підприємства з орендними відносинами, робота на умовах договору підряду, а також *типи* самозайнятості: індивідуальне господарство; приватне підприємство, де право приватної власності делеговане роботодавцю; великі корпоративізовані підприємства. За визначенням дисертанта, на підприємствах першого типу до самозайнятих належать всі працюючі, другого типу – роботодавці та безкоштовно працюючі члени сім'ї, третього – зайняті самостійною трудовою діяльністю на умовах підряду та госпрозрахункового кооперування.

Поділ самозайнятих у сільському господарстві на форми й типи свідчить, що це – не однорідна структура, а сукупність різних категорій осіб, які різняться специфікою соціального статусу, економічною поведінкою, гарантіями зайнятості, конкурентоздатністю та захищеністю на ринку праці. Отже, загальні напрями формування ринку праці та політики зайнятості потребують конкретизації не тільки на макрорівні, а й на рівні форм самозайнятості у сільському господарстві.

Розроблені основні методологічні підходи до виділення однорідних типів регіонів за рівнем самостійної зайнятості населення у сільському господарстві. Рівень самозайнятості характеризує відносний показник рівня зайнятих у фермерських та особистих селянських господарствах у загальній чисельності зайнятих у сільському господарстві ($L, \%$), який слід розрахувати за формулою:

$$L = \frac{K_{\phi} + K_o}{K_c} \times 100 \%,$$

де K_{ϕ} – кількість зайнятих у фермерських господарствах, чол.;

K_o – кількість зайнятих в особистих селянських господарствах, чол.;

K_c – кількість зайнятих у сільському господарстві, чол.

Для здійснення типології областей України і Автономної Республіки Крим за рівнем самозайнятості, слід згрупувати їх за запропонованими автором 14 показниками. Останні умовно можна поділити на три блоки відповідно до їх соціально-економічного змісту:

- I блок - зайнятість та кон'юнктура аграрного ринку праці;
- II блок - виробничий потенціал і рівень економічного розвитку регіону;
- III блок - використання робочої сили.

За допомогою проведеного розподілу встановлено, що стан самозайнятості має дуже різнотипну характеристику по регіонах України. За часткою самозайнятих у сільському господарстві виділені три основні типи. *Перший* – характеризується низьким рівнем самозайнятості населення у

сільському господарстві (до 40 %). Це, як правило, трудонедостатні регіони, зі змішаним (агропромисловим) типом ринку праці і найнижчим рівнем економічної активності сільського населення. Області з першим типом самозайнятості населення мають середній рівень соціально-економічного розвитку, найвищі показники продуктивності праці та ефективності використання земельних ресурсів порівняно з іншими регіонами.

Другий тип, що характеризується середнім рівнем самозайнятості селян (40,1-55,0%), об'єднує регіони з промисловим типом ринку праці. Він відзначається значним показником рівня економічної активності сільського населення – 67,6%, що супроводжується найбільшим з усіх типів рівнем заробітної плати працівників сільського господарства. Рівень безробіття сільського населення (за методологією МОП) в цих областях найнижчий – 10,4%, а соціально-економічний розвиток цих регіонів найкращий. Відповідно зайнятість у сільському господарстві в цих областях найменша (в середньому 20,1%) і характеризується найбільшою продуктивністю праці даної галузі порівняно з іншими регіонами.

До *третього* – високого типу самозайнятості (понад 55%) належать трудонадлишкові регіони України, із аграрним типом ринку праці. Значна частка зайнятих у сільському господарстві (40,3%) супроводжується найнижчим показником продуктивності праці у цій галузі. Регіони високого типу самозайнятості мають найвищі показники рівня безробіття на селі – 13,1% і навантаження на одне робоче місце у сільській місцевості – 26 чол. Висока частка самозайнятих у сільському господарстві (в середньому по групі 68,6%) постійно здійснює тиск на аграрний ринок праці і знижує рівень ціни робочої сили. Показники соціально-економічного розвитку регіонів третього типу мають найнижчий рівень.

Визначено оптимальний рівень самостійної зайнятості населення у сільському господарстві, який дорівнює 40-55%. При даному рівні спостерігається ефективне використання робочої сили, що може слугувати орієнтиром при розподілі зайнятих у сільському господарстві на самозайнятих і працюючих за наймом.

У другому розділі **„Оцінка сучасного стану та тенденцій формування самостійної зайнятості населення у сільському господарстві”** визначено кількісний та якісний склад, динаміку й основні тенденції самозайнятого населення у сільському господарстві; встановлено основні причини, що стримують розвиток цієї трудової діяльності на регіональному рівні; здійснено статистико-економічний аналіз та вимір впливу основних факторів на стан і рівень самозайнятості у галузі; оцінено рівень доходів самозайнятих на селі.

Встановлено, що у Житомирській області склалися об'єктивні передумови формування на селі значної кількості самозайнятого населення. З переорієнтацією економіки на ринковий шлях розвитку змінилася система розподілу робочої сили на селі. Реструктуризація економіки та реформування АПК супроводжувалися зростанням чисельності вивільнених працівників,

ускладненням працевлаштування, переорієнтацією трудової мотивації. Це зумовлено звуженням сфери прикладання праці у суспільному секторі, кризовим згортанням виробництва, відсутністю альтернативних робочих місць як у містах, так і в сільській місцевості та низькою ціною робочої сили, особливо у сільському господарстві.

Вищевказане, з точки зору використання робочої сили на селі, має яскраво виражений негативний характер і є об'єктивною передумовою формування самозайнятості селян. Нині частка зайнятих у сільському господарстві Житомирської області перевищує 25% і має тенденцію до збільшення. Таке зростання пояснюється не збільшенням капіталовкладень у галузь, а намаганням населення забезпечити себе продовольством (табл.1).

Таблиця 1

Основні показники зайнятості та заробітної плати
у сільському господарстві Житомирської області за 2000-2002 рр., %

Показник	2000	2001	2002	2002 до 2000, ± процен- тних пунктів
Частка зайнятих у сільському господарстві	26,8	26,0	27,0	+ 0,2
Частка основних засобів, уведених в дію у сільському господарстві	8,2	8,4	8,1	- 0,1
Рівень зареєстрованого безробіття	8,9	5,4	4,5	- 4,4
Рівень безробіття (за методологією МОП)	12,5	13,7	12,1	- 0,4
Навантаження на одне вільне робоче місце, чол.	79	34	16	в 5 разів менше
Відношення середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві до зарплати у галузях економіки	57,3	55,4	50,6	- 6,7
Відношення середньомісячної заробітної плати по області до середнього рівня по Україні	71,3	70,6	69,5	- 1,8

Важливою сферою діяльності, що поглинає надлишок робочої сили на ринку праці, є самозайнятість. Звуження можливостей працювати за наймом спонукало до активізації процесів її активного розвитку. Проте, незважаючи на об'єктивні соціально-економічні передумови для формування цієї трудової діяльності, самозайнятість не набула в Житомирській області широкого поширення, особливо у сільському господарстві.

У досліджуваній області, порівняно з усіма іншими областями України, приватний сектор охопив найменшу частину зайнятих у сільському господарстві. Нині частка самозайнятих в аграрному секторі Житомирщини становить тільки 21,5%, а в середньому по Україні – 64%.

Встановлено, що в Житомирській області розвиток самозайнятості стримує дія таких основних факторів:

- значна частка працюючих за наймом у сільському господарстві – 78,5%, що на 43 процентних пункти вище порівняно з аналогічним показником по Україні;
- поширення прихованого безробіття в господарствах суспільного сектора аграрного виробництва;
- розвиток вторинної форми самозайнятості у сільському господарстві;
- депопуляція сільського населення, чисельність якого в середньому за рік зменшується на 13 тис. чол.;
- значний рівень соціальної та інших видів допомоги (більше 40%) у структурі грошових доходів домогосподарств, що породжує інертність та знижує рівень економічної активності громадян;
- збитковість сільськогосподарського виробництва;
- відтік управлінських кадрів, спеціалістів і представників інтелігенції із сіл через погіршення соціокультурної і виробничої діяльності й екологічні проблеми внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Здійснені нами аналіз та комплексна оцінка динаміки формування самозайнятого сільського населення Житомирської області свідчить, що за 2000-2002 рр. відбулись значні структурні зміни зайнятих на селі: збільшилась частка самозайнятих від 16,3% до 28,2% і працюючих за наймом від 39,7% до 45,5%. При цьому значно знизився рівень безробіття від 20,3% до 5,8% (рис. 2).

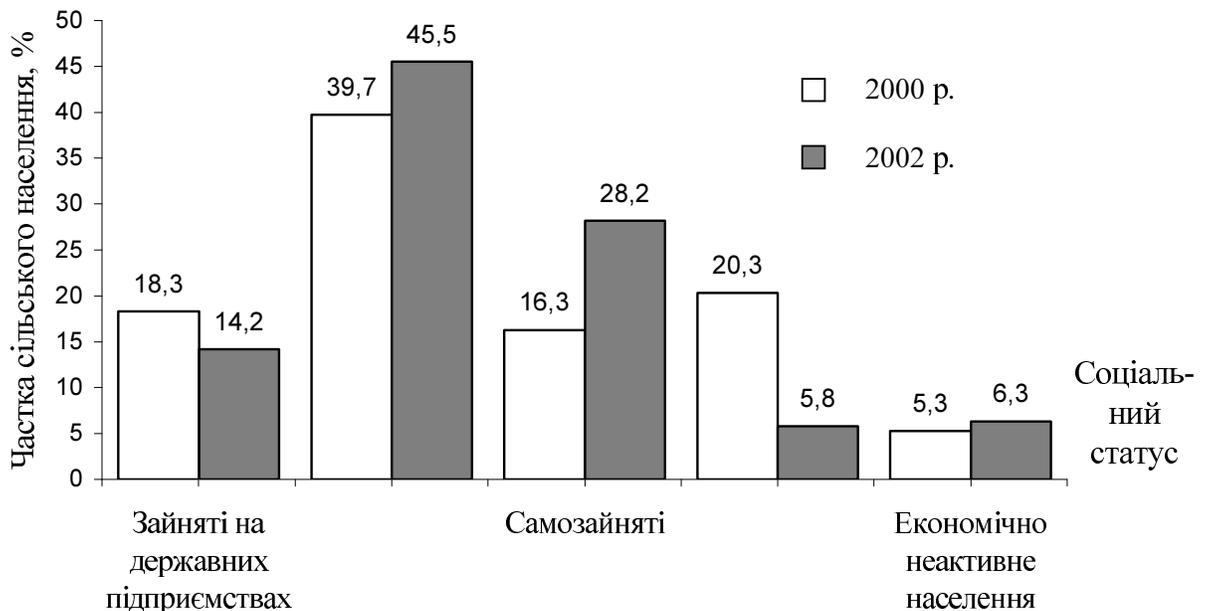

Рис. 2. Розподіл сільського населення Житомирської області за соціальним статусом зайнятості у 2000 і 2002 роках, %.

В результаті проведеного автором у 2002 р. соціологічного обстеження виявлені бажані сфери економічної діяльності для сільського населення працездатного віку Житомирської області. Так, найбільше чоловіків бажають працювати у сільському господарстві – 38,8%, у промисловості – 36,7%, у

сфері послуг – 24,5%. Важка і недостатньо механізована праця у сільському господарстві менш приваблива для жінок – тільки п'ята частина з них згодна працювати у цій сфері (20,8%). Найбільше жінок приваблює сфера обслуговування – 68,8%. Як сферу самостійного господарювання аграрний сектор обрали більшість респондентів – 56,3% жінок і 73,7% чоловіків. Основною причиною, що заважає людям самостійно працювати на селі, є дефіцит капіталу. Так вважає 23,3% респондентів, які віддали перевагу сільському господарству. Другою важливою причиною є обмежений доступ громадян до інформаційно-консультаційних послуг.

Автором розроблені методичні підходи до визначення впливу основних факторів на характер і рівень самозайнятості у сільському господарстві. З'ясовано, що найістотнішими факторами є: рівень безробіття, розмір заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств та частка зайнятих у галузі.

У регіонах України, де рівень зареєстрованого безробіття зростає до 5-6%, сегмент самозайнятих у сільському господарстві також збільшується. При перевищенні цього рівня, за інших рівних умов, зростає хронічне безробіття, збільшується кількість незайнятого населення, наростають соціальні стреси в суспільстві та криміналізація, збільшуються масштаби тіньової економіки, що в цілому сприяє зменшенню кількості бажаючих започаткувати власний бізнес. Тоді рівень самозайнятості починає повільно зменшуватися. Самостійна зайнятість стає основною сферою трудової діяльності селян не тільки внаслідок відсутності робочих місць, а й через низький рівень заробітної плати у галузі. Нині саме цей останній фактор є домінуючим.

У процесі дослідження встановлено, що в аграрному секторі рівень заробітної плати працюючих за наймом нижче розміру доходу, який можна отримати самостійно, організувавши робоче місце. В результаті кількість самозайнятих у сільському господарстві постійно зростає. В Україні частка доходів від самозайнятості у сільському господарстві перевищує 35%, що істотно сприяє зменшенню рівня майнового розшарування населення. У Житомирській області самозайнятість здійснюється в умовах натурального ведення господарства, що дуже працеінтенсивне, і майже не містить ринкових елементів господарювання.

У третьому розділі „**Прогноз і шляхи подальшого розвитку та регулювання самозайнятості сільського населення в аграрному секторі економіки**” зроблено прогноз кількості зайнятого населення у сільському господарстві Житомирської області до 2010 р.; розроблено нові концептуальні підходи до формування стратегії розвитку самозайнятості селян, сформульовані пропозиції щодо: поліпшення демографічної ситуації на селі; удосконалення фінансово-кредитного, інформаційно-консультаційного, маркетингового обслуговування; розвитку особистих селянських господарств; поліпшення професійної підготовки, соціального захисту, організації праці самозайнятих в аграрному секторі.

Автором вперше розроблено прогноз самостійної зайнятості населення в сільському господарстві у районах Житомирської області на 2003-2010 рр. Прогнозні розрахунки зроблено за трьома варіантами: кризовий, що відповідає найгіршим умовам економічної ситуації, реалістичний – найбільш імовірний та економічного піднесення – найбільш сприятливий.

За умови розвитку подій згідно з стабілізаційним (2 варіантом) прогнозу, який взято за основу, передбачається збільшення самозайнятих у сільському господарстві Житомирської області від 35,8 тис. осіб у 2002 р. до 58,4 тис. осіб у 2010 р., що на 22,6 тис. чол., тобто 63,1%, більше. Найчисельнішу категорію самозайнятих у сільському господарстві становитимуть працівники особистих селянських господарств. Їх частка від загального числа зайнятих у галузі у 2010 р., залежно від варіанту прогнозу, дорівнюватиме – 36,7-39,6 % (табл. 2).

Таблиця 2

Поваріантний прогноз зайнятості населення Житомирської області у сільському господарстві по роках, тис. осіб*

Показник	2002	2005			2010		
		Варіант прогнозу			Варіант прогнозу		
		1	2	3	1	2	3
Зайняті економічною діяльністю	203,0	196,8	202,2	206,6	189,3	199,1	208,1
Зайняті у сільському господарстві	143,6	133,8	130,7	129,1	131,2	123,0	114,4
Частка зайнятих у сільському господарстві, %	70,7	68,0	64,6	62,5	69,3	61,8	55,0
Середньорічна чисельність найманих працівників у сільському господарстві	107,8	91,7	84,5	82,2	74,4	64,6	59,4
Частка найманих працівників у сільському господарстві, %	75,1	68,5	66,2	63,7	56,7	52,5	51,9
Самозайняті, всього	35,8	42,1	46,2	46,9	56,8	58,4	55,0
Частка самозайнятих у сільському господарстві, %	24,9	31,5	33,8	36,3	43,3	47,5	48,1

* Розрахунки наведено для сільського населення вікової категорії 15-70 років.

Підприємливі, схильні до ризику особи, переважно працездатного віку, поповнять найбільш якісну категорію самозайнятих – роботодавців. Їх частка коливатиметься в діапазоні 5,1-7,2%. Частка зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю у галузі коливатиметься в межах від 0,5% до 0,9%. У перспективі очікується збільшення частки безкоштовно працюючих членів сімей в межах 0,4-0,9%, зокрема за найбільш імовірним другим варіантом прогнозу до 0,7%.

У цілому рівень самозайнятості селян Житомирської області не виправдано низький і не відповідає їх потенційним можливостям, оскільки слабо поглинає надлишок робочої сили на аграрному ринку праці, занижує рівень економічної активності сільського населення. У перспективі очікується, що самозайнятість розширюватиметься переважно завдяки розвитку особистих селянських господарств, а не більш якісної форми самозайнятості – групи роботодавців (фермерів, орендаторів, власників агрофірм, малих і спільних підприємств тощо). Це потребує розробки та реалізації національної стратегії розвитку продуктивної самозайнятості, яка повинна передбачати нові концептуальні підходи, що охоплюють соціально-економічні, демографічні, правові, фінансові, маркетингові, інформаційні, кадрові, організаційні та інші аспекти.

У процесі дослідження обґрунтовано, що *соціально-економічні* аспекти самозайнятості в сільському господарстві передбачають: врегулювання земельних, майнових і соціально-трудова відносин на селі, реформування банківської та фінансово-бюджетних систем, ціноутворення, оплати праці, системи підготовки і перепідготовки кадрів, соціального страхування селян, удосконалення трудового законодавства відповідно до умов ринкової соціально орієнтованої економіки.

Реалізація державної *демографічної політики* в цілому у країні, і зокрема у сільській місцевості, передбачає: поліпшення статеві-вікової структури населення; подолання депопуляції; поліпшення охорони здоров'я та медичної допомоги населення; підтримку молодих сімей; насичення товарами ринку дитячого харчування і контроль за цінами на них; зміцнення матеріально-технічної бази дитячих лікарняних закладів, і зокрема дитячої реанімаційної служби; поліпшення роботи педіатричної служби, її постійне навчання, стажування та періодичний контроль.

Основним *нормативно-правовим* положенням стратегії є: законодавче закріплення правого статусу, трудових відносин і соціального захисту самозайнятих селян. Забезпечення соціального захисту самозайнятих з боку держави повинно ґрунтуватись на таких концептуальних положеннях: адресна допомога соціально уразливим верствам населення, особливо сім'ям із дітьми; захист материнства; всеохоплююча національна система охорони здоров'я; дотримання належних умов і норм праці та санітарно-гігієнічних вимог.

Сучасна вітчизняна *інформаційна система* повинна забезпечити інформаційну підтримку формування ринкового середовища в сільському господарстві країни. Для цього Міністерству аграрної політики України, органам місцевого самоврядування, донорським організаціям доцільно закласти відповідні кошти на створення та підтримку діяльності сільськогосподарських дорадчих служб і формування витратно-цінового моніторингу аграрного ринку.

Для стимулювання самозайнятості й підприємництва на селі в *системі навчання та освіти* доцільно передбачити забезпечення професійної підготовки із самостійного ведення сільськогосподарського виробництва,

навчання управлінським здібностям, розвиток підприємницьких навичок людини.

Маркетингові аспекти стратегії розвитку самозайнятості полягають у наступному: виділенні певних сегментів сільськогосподарського ринку для самостійно зайнятих осіб; забезпеченні сприятливих умов для внутрішньої та міжнародної торгівлі; створенні розвиненої ринкової інфраструктури у сільській місцевості для обслуговування дрібного приватного бізнесу; забезпеченні визначення та контролю якості сільськогосподарської продукції; сприянню у виробництві продукції, її вдосконаленні, впровадженні інтенсивних технологій та інших інновацій; розширенні послуг з очищення, стандартизації, сортування, калібрування та пакування продукції; розширенні мережі заготівельних, транспортних і переробних послуг у сільській місцевості. Ці заходи збільшать чисельність підприємств дрібного і малого бізнесу, сприятимуть створенню робочих місць, конкурентоздатності, мобільності, підвищенню культури виробництва і рівня дохідності селян.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове розв'язання науково-прикладного завдання розвитку самостійної зайнятості населення у сільському господарстві, яке полягає в наступному: поглибленні та уточненні соціально-економічної сутності поняття “самозайнятість”; виявленні її особливостей, основних видів, форм і типів у сільському господарстві; розробленні авторської економіко-статистичної методики оцінки впливу основних факторів на її формування; обґрунтуванні оптимального рівня у сільському господарстві; оцінці основних тенденцій формування самозайнятих у галузі й рівня їх доходів; формулюванні стратегії розвитку і регулювання самозайнятих в аграрному секторі економіки.

Результати дослідження дозволили сформулювати ряд висновків:

1. Післяреформений розвиток сільського господарства, становлення ринкової економіки, зміна земельних, майнових, трудових та інших відносин супроводжуються зростанням безробіття, зниженням доходів і рівня життя сільського населення. У цих складних умовах важливе місце займають проблеми самозайнятості селян як в Україні в цілому, так і в окремих регіонах. Надзвичайно актуальні ці проблеми і для Житомирської області, оскільки аграрний сектор є визначальним в економічному зростанні цього регіону та забезпечення належного рівня добробуту сільського населення.

2. Встановлено, що самозайнятість найбільш поширена у сільському господарстві. Вона сприяє підвищенню рівня економічної активності населення, зниженню безробіття, збільшенню доходів. Водночас самозайнятість – це вимушена, здебільшого неформальна форма трудової участі сільського населення, що характеризується самоексплуатацією, подовженим робочим днем, нехтуванням санітарно-гігієнічних вимог щодо умов праці й відпочинку. Самозайнятість відрізняється за *формами* (особисті

селянські господарства, фермерські господарства, приватні підприємства з орендними відносинами, робота на умовах договору підряду), і за *типами*: індивідуальне господарство; приватне підприємство, де право приватної власності делеговане роботодавцю; великі корпоративні підприємства.

3. Визначено основні методологічні підходи до розробки однорідних типів регіонів за рівнем самозайнятості в сільському господарстві. Це дозволило визначити регіональні відмінності формування даного виду трудової діяльності й відповідно до них конкретизувати аграрну політику зайнятості та соціального захисту населення. Обґрунтовано, що рівень оптимальної самозайнятості селян досягає 40-55 % зайнятих у сільському господарстві. Він забезпечує ефективне використання робочої сили та сприятливі соціально-економічні умови для жителів регіону.

4. Основними особливостями зайнятості та кон'юнктури ринку праці на селі у Житомирській області є: нераціонально високий рівень залучення населення у суспільний сектор сільського господарства, наявність прихованого безробіття; розвиток вторинної форми самозайнятості; низькі рівні оплати праці і доходів сільського населення. Вони спонукають селян до розвитку самозайнятості. Тим часом старіння і вимирання сільського населення, погіршення стану соціальної та виробничої інфраструктури, міграція інтелігенції із сіл, несприятливі агроекологічні умови для ведення сільського господарства та збитковість галузі негативно позначилися на підприємницькій діяльності й самозайнятості населення.

5. Самозайнятість є цілісною системою, яка формується під дією різноманітних соціально-економічних, організаційних, нормативно-правових, технологічних, інформаційних, екологічних, демографічних і психологічних чинників. Найістотнішими факторами, які визначають характер і величину обсягів самозайнятості є: рівень безробіття, розмір заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств та частка зайнятих у галузі. Самостійна зайнятість стає основною сферою трудової діяльності селян не тільки внаслідок відсутності робочих місць, а й через низький рівень заробітної плати у галузі. Саме останній фактор є домінуючим. Врахування результатів факторного аналізу при формуванні самозайнятості сприятиме зайнятості населення на аграрному ринку праці, поліпшенню використання робочої сили.

6. Обґрунтовано основні ознаки продуктивної самозайнятості селян: приватна форма власності; розмір господарства; вікова структура та освітньо-кваліфікаційний рівень працюючих; орієнтація на ринок; вигідне місцезнаходження і розвиток транспортної мережі; вузькоспеціалізоване сільське господарство; впровадження інновацій; реєстрація підприємницької діяльності. На підставі вищевказаних ознак та результатів соціологічного дослідження, визначена оптимальна модель ефективності господарства, що забезпечує прибуткове ведення бізнесу самозайнятих селян і підвищує рівень життя цих працюючих.

7. У перспективі до 2010 р., за розрахунками автора, через напружену кон'юнктуру аграрного ринку праці, скорочення робочих місць у

громадському секторі сільського господарства в Житомирській області очікується збільшення кількості самозайнятого сільського населення завдяки розвитку нестандартних форм зайнятості, особистих селянських господарств. Це потребує виваженої державної політики щодо формування ринку праці та розробки нової стратегії самозайнятості сільського населення.

8. При формуванні сучасної стратегії розвитку самозайнятості селян необхідно врахувати сформульовані нами нові концептуальні підходи, що передбачають такі напрями: прискорення ринкової трансформації аграрного сектора; демографічне оздоровлення сільського населення; удосконалення нормативно-правової бази; покращання системи фінансування та кредитування селян; розвиток особистих селянських господарств; організація маркетингу; поліпшення інформаційно-консультаційного обслуговування; забезпечення професійної підготовки та перепідготовки селян; розробка і реалізація спеціальних систем та програм для безробітних; організація підприємців та інших самостійно зайнятих осіб; підвищення ролі профспілок.

9. Для забезпечення продуктивної, стабільної і конкурентноспроможної самозайнятості у сільському господарстві доцільно створити сприятливі умови для впровадження наукових розробок, залучення інвестицій, інновацій, розвивати ринкову та виробничу інфраструктуру, займатися соціальним облаштуванням сіл, залучати молодь, що має сільськогосподарську освіту і стаж роботи в галузі не менше двох років.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях:

1. Кільницька О.С. До питання про суть та особливості самозайнятості населення // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАНУ, 1999. – Вип. 9. – С. 199-206.
2. Кільницька О.С. Методичні підходи до визначення типології самостійної зайнятості населення у сільському господарстві // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАНУ, 2000. – Вип. 12. – С. 40-47.
3. Кільницька О.С. Особисте підсобне господарство населення як форма самозайнятості в сільському господарстві // Економіка АПК. – 1998. – № 11. – С. 93-95.
4. Кільницька О.С. Оцінка доходів від самозайнятості селян в особистому підсобному господарстві у Житомирській області // Вісник ДАУ. – 2001. – № 2. – С. 126-130.
5. Кільницька О.С. Форми самозайнятості населення у сільському господарстві // Економіка АПК. – 1999. – № 12. – С. 75-80.

В інших виданнях:

6. Кільницька О.С. До проблеми формування самозайнятості та доходів населення у сільській місцевості // Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу: Кол. монографія у 2

- томах / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Я. Мазнева. – Т. 2. – К.: ІАЕ, 2000. – С. 92-94.
7. Кільницька О.С. Зайнятість сільського населення // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / За ред. П.Т. Саблука та ін. – Випуск 4. – К.: ІАЕ, 2000. – С. 179-187.
 8. Кільницька О.С. Основні критерії продуктивної самозайнятості у сільському господарстві // Ринкова трансформація економіки АПК: Кол. монографія у 4 частинах / За ред. П.Т. Саблука. – Ч.1. – К.: ІАЕ, 2002. – С.145-148.
 9. Кільницька О.С. Проблеми зайнятості сільського населення Житомирської області в системі аграрних реформуваль // Матеріали науково-практичної конф. „Проблеми реформування власності колективних сільськогосподарських підприємств”. – Житомир: ДАУ. – 2001. – С. 76-81.
 10. Кільницька О.С. Самозайнятість – альтернатива безробіттю на селі // Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва / За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 1999. – С. 326-327.
 11. Кільницька О.С., Якуба К.І. Формування ринку робочої сили, оплати праці, доходів та соціальний захист сільського населення // Концепція соціального відродження села / За ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ, 2000. – С. 13. (Особистий внесок автора: визначено пріоритетні завдання формування ринку робочої сили на селі).
 12. Кільницька О.С. Юридичні аспекти функціонування особистих підсобних господарств // Комплексний розвиток сільської місцевості. – К.: Центр розвитку с.-г. МВ СМР, 2000. – С. 129-135.

АНОТАЦІЯ

Кільницька О.С. Формування самостійної зайнятості населення у сільському господарстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Київ, 2004.

Дисертацію присвячено питанням розробки теоретико-методологічних і практичних засад самостійної зайнятості населення у сільському господарстві. Результатом проведеного дослідження є: поглиблення соціально-економічної змісту категорії „самозайнятість” та подальший розвиток її складових, видів, форм, характеристик; розробка методологічних підходів до вивчення сучасного стану самозайнятості населення у сільському господарстві, нових концептуальних підходів до формування стратегії їх розвитку, ефективного використання робочої сили, а також визначення основних напрямів поліпшення доходів, рівня життя та соціального захисту селян.

Здійснено впровадження основних результатів дисертаційної роботи у практику, що сприяє поліпшенню зайнятості та забезпеченню активної життєдіяльності сільського населення.

Ключові слова: зайнятість, самозайнятість, сільське населення, безробіття, дохід, соціальний захист.

АННОТАЦІЯ

Кильнищкая Е.С. Формирование самостоятельной занятости населения в сельском хозяйстве. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований НАН Украины, Киев, 2004.

Диссертация посвящена вопросам разработки теоретико-методологических и практических основ самозанятости в сельском хозяйстве.

На основании изучения, критического рассмотрения и обобщения современной терминологии углублено социально-экономическую сущность понятия “самозанятость”. Под ней подразумевается индивидуальная, юридически и экономически самостоятельная, трудовая деятельность собственника предприятия, который создает рабочие места для себя и других, занятых вместе с ним работников, на основе организации и контроля производственного процесса, доступа к конкурентным рынкам продукции и услуг.

Определены основные виды самозанятости по таким классификационным признакам: отрасли и сферы экономической деятельности, организация труда, демография. В сельском хозяйстве выделены основные типы самозанятости: индивидуальные (или семейные) хозяйства; частные предприятия, где право частной собственности делегировано работодателю; большие корпоративные предприятия. Самозанятые крестьяне имеют четко выделенные группы лиц, которые отличаются по социальному статусу, экономическому поведению, конкурентоспособности и защищенности на рынке труда.

Определены основные причины, которые сдерживают развитие этой деятельности на региональном уровне: большой удельный вес наемных работников в сельском хозяйстве, высокий уровень скрытой безработицы; развитие вторичной формы самозанятости в отрасли; старение сельского населения и другие.

С помощью системы 14 показателей определен и обоснован оптимальный уровень самостоятельной занятости населения в сельском хозяйстве. Этот показатель обеспечивает максимально эффективное использование рабочей силы и создает благоприятные социально-экономические условия для жизнедеятельности крестьян.

Усовершенствованы методические подходы к оценке влияния факторов на формирование самозанятости в сельском хозяйстве. Основными показателями, которые влияют на характер и величину этой трудовой деятельности являются: размер заработной платы работников сельскохозяйственных предприятий, уровень безработицы; удельный вес занятых в отрасли.

Определены основные характеристики продуктивной самозанятости населения в сельском хозяйстве: частная форма собственности; возрастная структура и образовательно-квалификационный уровень самозанятых; рыночная ориентация; местонахождение хозяйства и развитие транспортной сети; узкоспециализированное производство; внедрение инноваций; регистрация предпринимательской деятельности.

Осуществлен прогноз численности занятого населения в сельском хозяйстве Житомирской области до 2010 г. Разработаны новые концептуальные подходы к формированию стратегии самозанятости крестьян, которые включают систему мероприятий: по улучшению демографической базы воспроизводства; совершенствованию нормативно-правового, финансово-кредитного, маркетингового, информационно-консультационного обслуживания; улучшению профессиональной подготовки и социальной защиты крестьян.

Ключевые слова: занятость, самозанятость, сельское население, безработица, доход, социальная защита.

SUMMARY

Kilnitska O.S. Formation of Population Self-dependent Employment in Agricultural. – Manuscript.

Thesis for scientific degree of candidate of economy, speciality 08.09.01 – Demography, Economics of Labour, Social Economics and Politics. – Institute of Demography and Social Researches of *National Academy of Sciences* (Ukrainian Academy of Sciences), Kyiv, 2004.

The thesis deals with the problems of theoretical, methodological and practical foundation of population self-dependent employment in agricultural. The result of the research consists in intensification of social and economic content of the category “self-dependent employment” as well as further development of its constituents, types, forms and characteristics; development of both methodological approaches towards studying the present-day situation with population self-dependent employment in agricultural and new conceptual approaches towards formation of dependent strategy effective use of labour as well as determination of the major ways of raising farmers income, standards of living and social defence.

The main results of the thesis have been introduced into practice and they have favoured employment as well as farmers’ life activities.

Key words: employment, self-dependent employment, farmers, unemployment, income, social defence.